

А. О. Буравченков, О. Д. Бойко

**Українська громада Києва в умовах денікінського режиму
(вересень–грудень 1919 р.)**

*У статті розглянуто українське громадське життя Києва: освіта, культура, преса, релігія, громадські організації, а також пошуки порозуміння національних кіл із владою та російською демократією.
Ключові слова: денікінський режим, українська культура, освіта.*

*В статье представлена общественная жизнь украинцев Киева: образование, культура, пресса, религия, общественные организации, а также поиски взаимопонимания национальных кругов с властью и российской демократией.
Ключевые слова: деникинский режим, украинская культура, образование.*

The Ukrainian public life of Kyiv under the Denikin's regime: activity of public organizations, cultural and religion life, education, press and publishing is considered at the article.

Key words: Denikin's regime, Ukrainian culture, education.

Українська революція 1917–1921 рр. найбільш досліджена сучасною вітчизняною історіографією в контексті політичної історії. Проте політичні події, збройна боротьба за владу, існування різних державних утворень на теренах України не дають повної уяви про стан суспільства. Повсякденне життя пересічних громадян, різних класових і національних верств населення в умовах зміни політичних режимів становить значний інтерес у плані як соціальної, так і регіональної історії.

У пропонованій статті розглядається життя української громади Києва в умовах денікінського режиму. Київ – столиця української держави, за білої влади був адміністративним центром т. зв. "Київської області", що охоплювала територію Київської та Чернігівської губерній. Місто було великим культурно-освітнім центром, тому головну увагу спрямовано на гуманітарні питання: шкільну та вищу освіту, літературно-мистецьке життя, пресу, видавничу справу. Мета даної статті – показати громадське життя українців у нестабільний у військово-політичному аспекті період, складні стосунки із владою, яка гарантувала певний рівень демократії, водночас залишаючись на антиукраїнських позиціях. Джерельною базою статті слугувала тогочасна київська преса та свідчення українських діячів.

30 серпня¹ Київ був залишений Червоною армією. 31 серпня до міста майже одночасно увійшли з боку Святошина частини армії УНР, з-за Дніпра – передові загони Добровольчої армії. Кияни з ентузіазмом вітали і тих, і інших, хоча прихильників білогвардійців було значно більше. Після перестрілки на вулицях розпочались переговори. Українцям довелося піти на поступки й залишити місто. Наступного дня у Києві встановилася влада білогвардійців.

Для киян зміна влади була пов'язана зі сподіваннями на краще. Люди раділи не тільки приходу Добровольчої армії, а скоріше святкували звільнення від панування більшовиків. Антибільшовицькі настрої єднали різні верстви населення, панувала якась загальна єдність, яка нагадувала перші дні Лютневої революції [1]. Влада швидко відновила життя міста: міське самоврядування, систему правосуддя і органи правопорядку, промислові підприємства, банки, торгівлю, міський транспорт, навчальні заклади і т. ін. Громадське життя Києва у перші тижні було надзвичайно активним. Відновили діяльність політичні партії і профспілкові об'єднання, майже без обмежень виходила преса, відбувались загальні збори київських адвокатів, учителів, лікарів, журналістів.

Два роки Української революції не минули марно, тому повністю проігнорувати "українську проблему" біла влада не могла. Відмовивши "малоросам" у праві на самовизначення, білий режим обіцяв поважати "особливості місцевого побуту": українська мова допускалася у місцевих урядових установах, земстві і суді. Національна освіта була дозволена, але позбавлена державного фінансування. Обіцялося не вводити обмежень щодо українського друкованого слова [2]. Фактично це було задоволення вимог "національно-культурної автономії", гарантованої українцям ще Лютневою революцією. Разом з тим головною метою Київського відділення Освагу – відділу білого уряду, що займався агітаційно-пропагандистською діяльністю, була визначена боротьба з "українством" і "мазепинством" [3]. На будь-які прояви "самостійництва" влада реагувала миттєвою забороною.

Щоб уявити ставлення українців Києва до денікінської влади восени 1919 р., слід повернутися до січня 1919 р., коли українська армія відступала під тиском Червоної армії. Тоді частина українського громадянства, задіяна у державних структурах УНР або близька до них, причому не лише політичні діячі, а й творча і наукова інтелігенція, працівники освіти і культури, залишила столицю разом із державними установами УНР. Радикальні українські соціалістичні кола, об'єднані

¹Дати в статті подано за новим стилем.

навколо УПСР (боротьбистів) та УСДРП (незалежних) свідомо чекали приходу радянської влади і згодом співпрацювали з нею. У Києві залишився також той сегмент свідомого українського суспільства, який не сприймав радикалізму Директорії і був критично налаштований до її внутрішньої політики. "Пролетарський інтернаціоналізм", який більшовики протиставили "буржуазному націоналізму", вони відчували на собі. Діяльність українських політичних партій, крім тих, що перейшли на платформу радянської влади, була заборонена, "всякі прояви українського життя, навіть в цілком совєцьких формах, мусили припинитися остаточно" [4]. До цього додавалися спрямована проти українського селянина земельна і продовольча політика та "червоний терор" до усіх без винятку "класово ворожих елементів". Сім місяців радянського режиму переконали ліберально-демократичне українство, що саме більшовизм є головним ворогом української державності.

Відновлення порядку й законності, гарантія білим режимом демократичних свобод навіть під час обмеження національних прав давала українцям надію на відновлення національного громадського життя. "Події останнього тижня в Києві дуже розворушили місцеве українське громадянство. Розпорошене за часів більшовицького терору, воно робить спробу нового об'єднання", – повідомляла газета "Україна" (Кам'янець-Подільський), офіціоз УНР. Йшлося про проведену 6 вересня нараду представників українських політичних партій та громадських організацій. Вони позиціонували себе як демократичні організації, що стоять на антибільшовицьких позиціях, й виробили спільну платформу для об'єднання: українська державність; Установча українська рада; боротьба з більшовиками; загальне виборче право на демократичних підставах; аграрна реформа; забезпечення громадянських та національних прав. Був заснований Комітет об'єднаних українських громадських організацій, який своїм першим завданням визначив об'єднання українського громадянства, порозуміння з українськими колами по той бік фронту; другим – захист українських культурних цінностей, яким національна політика режиму загрожує "повною руйнацією та знищенням" [5].

Проте далі цієї резолюції справа не пішла. Громадське життя міст регламентувала Обов'язкова постанова від 29 серпня 1919 р., яка забороняла без дозволу військового губернатора проведення мітингів, зборів і з'їздів; утворення товариств, союзів і т. п. організацій; контролювалися навіть театральні вистави та кінематограф [6]. Відтак, перше засідання українського об'єднання стало й останнім.

І все ж українське громадське життя у місті поступово відновлювалося, хоча й обмежувалося колом культурно-освітніх питань. Серед

національних організацій найбільш активною і помітною була діяльність Всеукраїнського товариства шкільної освіти та Всеукраїнської учительської спілки. Діяла "Просвіта", яка власним коштом утримувала міську бібліотеку, 4-ту київську гімназію та два дитячі садки. З музично-вокальною комісією "Просвіти" співпрацювали всі відомі українські композитори, що на той час перебували в Києві.

Вже у першій декаді вересня розпочалися вистави Товариства українських акторів у Другому міському театрі (колишньому театрі М. Садовського). У Троїцькому народному домі виступала українська трупа, у якій брала участь М. Заньковецька. 14 вересня у Купецькому зібранні відбувся перший концерт української церковної музики. 21 жовтня розпочали роботу український клуб і театральна трупа в Лук'янівському народному домі. Протягом вересня-жовтня театральне й музичне життя було відновлено, хоча газети й констатували його невисокий рівень порівняно з добою національних режимів.

Позбавлені державної матеріальної підтримки, продовжували попередню наукову працю окремі установи УАН. Відновило діяльність Українське наукове товариство, виходили друком нові книжки "Україна", "Літературно-науковий вісник", "Книгарня", "Наше минуле" [7].

Національні права українців захищав Комітет охорони пам'яток історії та культури, який раніше діяв при УАН, а тепер був переведений до університету Св. Володимира. Він виступив за збереження бібліотеки при УАН та виділення для неї приміщень. Комітет засудив діяльність комісії Б. Будиловича, яка ухвалила вилучити з крамниць та бібліотек за "протидержавний зміст" близько 70 назв українських книжок, причому до списку "протидержавної" літератури потрапили твори С. Єфремова "Єврейська справа на Україні", М. Короленка "Конец царской власти", Н. Григоріїва "Історія українського народу" та ін., у яких не було нічого "самостійницького", і навіть повість В. Винниченка "Солдатики", у якій йшлося про сумну солдатську долю у царській армії [8].

Почала оживати українська демократична преса. 16 вересня під редакцією А. Ніковського та С. Єфремова вийшла газета "Рада". 25 вересня її друкування було заборонено наказом військового губернатора за "самостійницький напрям". Натомість 27 вересня з'явилася нова щоденна газета "Промінь", навколо якою гуртувався попередній творчий актив "Ради" – відомі українські діячі Л. Абрамович, М. Вороний, С. Єфремов, П. Зайцев, М. Зеров, М. Івченко, В. Міяковський, А. Ніковський, В. Прокопович, Н. Романович-Ткаченко, Ол. Саліковський, П. Стебницький, П. Тичина [9]. 23 вересня вийшло перше число нової щоденної громадсько-політичної і літературної газети "Слово" соціал-

демократичного спрямування (редактор і видавець О. Мишта). Серед її кореспондентів були В. Міяковський, Л. Абрамович, В. Садовський, О. Гермайзе та інші відомі діячі. З 1 листопада почав виходити тижневик "Кооперативне слово".

Офіційно політична цензура була скасована й розповсюджувалася лише на питання, пов'язані з армією та воєнними діями. Але вона існувала у видозміненому вигляді. Зокрема, зарубіжні новини можна було подавати лише з російських джерел. Влада жорстко ставилась до "самостійництва" і "мазепинства", у яких апріорі підозрювала українців. Українські газети нерідко виходили з білими плямами від вилучених цензурою матеріалів. З тих же причин інформація про життя УНР була обмеженою. І все ж газета "Промінь" констатувала, що "становище преси після більшовицького одходу безперечно покращало... Тоді власне преси не було. Незалежна громадська думка не мала спромоги вийти на світ і мусила ховатись, збираючи матеріали тільки для майбутнього". Водночас газета звертала увагу, що нинішня влада вдається до обмеження свободи слова в інший спосіб: або визнанням "невірного напрямку" видання, або створенням технічних перешкод – обмеженням постачання паперу для українських видань, закриттям друкарень і т. ін. [10].

Оскільки влада упереджено ставилася до громадських акцій українців, вбачаючи в усіх них без винятку, протидержавне спрямування, вони використовували будь-яку нагоду, щоб зібратися разом. Серед громадських подій, що гуртували українців, у газетах є згадка про похорон 15 вересня померлого від тифу українського поета-неокласика", секретаря товариства "Музагет" В. Кобилянського. Зібралось багато українських громадських діячів, письменників, артистів, школярів у національному вбранні. Урочиста траурна хода пройшла від Олександрівської лікарні на Байкове кладовище, співав хор, виголошувались промови [11]. 24 жовтня відбулася панахида по М. Лисенку у Софійському соборі та вечір його пам'яті у Музично-драматичному інституті, в яких взяли участь представники від українських культурних організацій. Більш оптимістичним заходом стало кооперативне свято з нагоди відкриття лісопильного заводу Київського кредитного союзу кооперативних установ ("Союзбанку"), що відбулося 9 вересня. 17 вересня традиційне свято української кооперації відбулося у приміщенні Молодого театру на вул. Прорізній [12].

Підводячи перші підсумки перебування денікінців у Києві, "Промінь" писав 27 вересня: "Відділи Добровольчої армії, б'ючи людожерні зграї більшовиків, місяць назад вступили в наш старий Київ, ... принесли з собою гарантії обивательського спокою, зменшили на

ринкові ціни і дали змогу знову розпочати занепаляти за більшовицького панування демократичні справи нашого культурного життя. Нахил нової влади до культурних і правових норм дає нам надію, що незабаром буде знайдено путь до взаємного порозуміння".

Газета "Слово" у своєму першому номері від 21 вересня зазначила, що "вступили ми в новий етап нашої історії", щоб "продовжувати свій дальший путь на шляху відродження". Сучасне завдання газета бачила в тому, що "мусить бути встановлений ясно і недвозначно спільний єдиний фронт всіх тих елементів, для яких головне – необхідність боротьби з більшовицькими і напівбільшовицькими експериментами. А також – боротьби з усякими реставраційними спробами і заходами". Далі зазначалося, що "... утворення цього фронту вимагає певних поступок, певних компромісів".

У наступному номері газети думка про єдиний фронт розвивалася і поглиблювалася. Напередодні білими військами були взяті Курськ, Бахмач і Конотоп, остаточна перемога над більшовиками ставала все більш реальною. Тому у невеличкій замітці "До згоди" йшлося, що на порядку денному має стати об'єднання всіх державницьких елементів країни для боротьби з більшовиками. Мусить бути вироблена спільна платформа для об'єднання сил під прапорами Добровольчої армії і тими силами, що об'єднані з Петлюрою, оскільки як перші, так і другі мають спільного ворога і спільну мету – боротьбу з більшовизмом [13]. Наскільки подібні сподівання були далекими від реальності видно з того, що вже наступного дня УНР змушена була офіційно оголосити війну ЗСПР.

Як виявилось, пропонуване об'єднання не лише офіційна влада, а й російська демократія бачили дещо по-іншому, ніж українці. Газета "Киевская жизнь", яку видавали російські соціал-демократи (меншовики), у передовій статті схвально відгукнулася про позицію газети "Слово" і додала, що за першим кроком до об'єднання треба зробити ще один маленький крок. "Цей крок – єдина Росія" [14], – стверджувала російська демократія. "Слову" довелося вступити у полеміку з нею й доводити, що єдиний фронт у боротьбі проти більшовиків і єдина Росія – це різні речі.

Разом з тим воєнні успіхи білих і швидкий, як здавалося, крах більшовизму, змушували українців йти далі й визначатись у питанні про об'єднання на державному рівні. Це зробив на шпальтах того ж "Слова" його провідний публіцист, відомий український політик В. Садовський. У статті "Самостійність і федерація" він докладно проаналізував попередній хід державотворення і зробив висновок, що самостійність не врятувала від більшовизму, а існування "більшови-

цького оазису" у Москві є перепорою для налагодження й розвитку нормального життя в Україні. Тепер, за сучасних політичних обставин, з'явилося нове, спільне з іншими частинами колишньої імперії, завдання – боротьба з більшовизмом у всеросійському масштабі. Реальним об'єднанням державницьких елементів, що протистоять більшовизму, автор вважав Збройні сили Півдня Росії, хоча й бачив, що у білому таборі є певні групи з відверто реакційними цілями. У підсумку він стверджував: "Оголошення самостійності України було тим тактичним кроком, який при тодішніх політичних обставинах був необхідним і виправданим". Але відмінні обставини сьогодення дня "утворюють об'єктивну необхідність поставити на порядок дня справу федерації", причому це має бути зроблено політичними групами обох таборів [15].

Викладена В. Садовським політична програма за змістом і духом була тотожною Федераційній грамоті гетьмана П. Скоропадського від 14 листопада 1918 р. Отже, знадобився майже рік політичних та військових поразок, щоб окремі представники української демократії дійшли того ж висновку, що й їхній опонент П. Скоропадський: головним ворогом національного державотворення в Україні, так само як і відновлення законності, порядку й демократії в Росії є більшовики. Федерація необхідна перш за все для об'єднання спільних зусиль та створення єдиного антибільшовицького фронту. На жаль, лідери Білого руху, зокрема, генерал А. Денікін, у 1919 р. цього також не усвідомлювали повною мірою. Але й вони згодом дійшли того ж висновку. Наступник Денікіна генерал П. Врангель розпочав у 1920 р. діалог із українськими силами, але було вже надто пізно.

Оприлюднена "Словом" політична позиція не знайшла одностайної підтримки громадськості. Фактично, вона не гуртувала, а роз'єднувала українців. У відповідь на заклик до об'єднання головний редактор "Променя" А. Ніковський зі сторінок газети заявив, що він не готовий єднатися не лише з ЗСПР, але й з російськими демократами з "Киевской жизни". Водночас газета прямо критикувала політику білої влади щодо України, у якій не було нічого нового, порівняно із старою Росією. Замість України знову з'явився "Південь Росії" та поділ на три, нікому незрозумілі генерал-губернаторства. "... Це надзвичайно симптоматично, що нові спроби ніби оздоровлення державного життя починаються як раз з того місця, на якому зламала собі в'язи стара державність", – констатувала газета [16]. Можна припустити, що думка "Променя" більше відповідала настроям українців у Києві, і з розвитком подій вона ставала все більш поширеною.

Відверто негативно виступ "Слова" був зустрінутий в УНР. Згодом стало відомо, що ЦК УСДРП у Кам'янці-Подільському виключив В. Садовського з лав партії за участь у газеті "Слово", яка "провадить

антинаціональний курс, проповідує ідею федерації і угоди з Добровольчою армією". У відповідь редакція "Слова" заявила, що вона "веде лінію української реальної соціал-демократичної політики", тоді як ЦК партії відірвався від більшості пролетаріату, від районів робітничого руху, й подібні його постанови "перетворюють партію в секту" [17].

Подальший розвиток подій призводив до певної переоцінки своєї позиції й "Словом". В усякому разі, у редакційній статті "На роздоріжжі" 25 вересня газета вже змінила акценти і тепер, шукаючи спільну мову з денікінською владою, закликала її до співробітництва з суспільством. "До державних і адміністративних справ треба підходити обережно і обходитися тут без допомоги широких громадських мас, без їх довір'я і співробітництва неможливо", – писала газета. Розвиваючи цю думку, 12 жовтня газета знову наголошувала, що "справжня державна політика мусить полягати на утворенні коаліції всіх державних елементів, причому головне місце в цій коаліції відповідно до наших обставин має займати селянство". 14 жовтня – висловлювала занепокоєння тим, що "у владі не задіяні місцеві елементи. Як колись за кожною серйозною справою відсилали до Петербурга, так тепер до Ростова. Старі методи проглядають у ставленні до українського руху, у тій ролі, яку відіграють Шульгини і Савенки".

На початку листопада ситуацію, яка дедалі ускладнювалася, проаналізував В. Садовський у статті "Російське громадянство і українська справа". Він з жалем писав про погіршення становища українства, наступ на головні досягнення національного руху – школу, книгу, елементарні права українців. І відзначив, що серед цієї "орґії руйнування" українці залишаються самотніми, не зустрічають жодної організаційної підтримки з боку російської демократії, яка не спромоглася на жодну акцію на захист національних прав українців. "Тепер думати і говорити про якесь порозуміння цілком безцільно, – підводить підсумок автор. – В боротьбі за наші права ми мусимо йти одні" [18]. Таким чином, ставало цілком очевидним, що співпраця як із владою, так і з російською демократією, до якої щиро прагнули українці в інтересах спільної боротьби проти більшовизму, не відбулася. І сталося це не з вини українців.

Серед проблем міського життя особливе занепокоєння української громади викликала освіта. Не вистачало шкільних приміщень, практично всі будинки потребували ремонту, бракувало підручників, не було запасів палива на зиму. Головною причиною, безперечно, був брак коштів – за денікінським законодавством українській школі було відмовлено у державному фінансуванні. Попечителем Київського учбового округу денікінці призначили відомого українофоба, ректора

університету Св. Володимира проф. Є. Спекторського. Делегації представників чотирьох українських гімназій, яка 17 вересня звернулася з клопотанням про фінансову допомогу, він відверто заявив: "Оскільки українське військо є політичним ворогом білогвардійського режиму, влада відмовляється утримувати українську освіту" [19].

Іншим було ставлення до української освіти демократичної громадськості Києва і перш за все вчителів. За роки революції у свідомості освітян відбулися суттєві зміни. У 1917 р. більшість київського вчительства негативно сприймала перші кроки українців у створенні національної освіти. Тепер вони займали цілком відмінну позицію. 27 вересня правління Всеросійського учительського союзу – профспілки вчителів, яка об'єднувала представників різних національностей, ухвалило резолюцію про рівноправність мов в освіті: "Народ український, так само як руський, польський і єврейський, має право на свою національну школу на рідній мові... Визнання з боку держави за українцями права творити свою школу, культуру та літературу дасть можливість народу українському внести свою лепту до скарбниці світової культури. До проведення в життя цих принципів... учительство м. Києва закликає владу і суспільство" [20].

Міська дума також підтримала домагання українців. Голова міського комітету з народної освіти А. Ярошевич 24 вересня зробив доповідь, у якій запропонував залишити українські школи, мотивуючи це як правом українців на освіту рідною мовою, так і тим, що вони були відкриті Міською думою, і за це рішення голосували усі гласні. Міська управа ухвалила: "1) принципово вважати необхідним існування у Києві учбових закладів з викладанням на українській мові; 2) порушити перед генералом Денікіним клопотання про надання Київському міському самоврядуванню права утримувати за свої кошти такі заклади" [21]. Військова влада залишила це рішення без уваги. І хоч Міська дума ще неодноразово порушувала перед нею питання щодо української освіти, поліпшити її становище вона не змогла.

12 жовтня представники Товариства шкільної освіти знову відвідали проф. Спекторського з ряду нагальних питань української освіти у місті. З огляду на реакцію громадськості, його тон дещо змінився, тепер він обіцяв, що українські школи отримають державну підтримку, але не раніше Різдва, коли буде остаточно з'ясований відповідними ревізіями рівень і стан української освіти. "...Треба викинути із шкіл всякий "самостійницький дух", а також почистити персонал, позбавивши його відомих, яскравих самостійників", – резюмував Спекторський [22].

23 вересня газета "Промінь" оприлюднила відозву Товариства шкільної освіти (ТШО) "До українського вчителства і громадянства", яка закликала "... готуватися взяти замість держави на свої плечі весь тягар справи національної освіти". У 1919 р. національну освіту рятували він занепаду самі українці, які, сприймаючи це як свій громадський і патріотичний обов'язок, виявили надзвичайну активність. Рух на допомогу школі набув всеукраїнського характеру, не залишилося байдужим й українське громадянство Києва. Пожертви у фонд ТШО робили окремі громадяни й колективи, ухвалювалися рішення про відрахування певного проценту від заробітних плат і доходів. Найбільшу допомогу надали кооперативи. Кооператив "Городской потребитель" на своїх зборах ухвалив перерахувати на потреби української освіти у Києві 200 тис. крб., а загалом київські кооперативи виділили 3 млн крб. Товариство ПОЮР¹ виділило 500 тис., потім ще 1 млн крб., ухвалило перераховувати 1 % з усіх укладених угод. Загальні збори службовців Українського кооперативного страхового союзу ухвалили відрахувати 2 % доходів на українську школу. Масовим явищем були різні благодійні акції, вистави і концерти, які влаштовували як професійні актори, так і аматори. Преса широко висвітлювала участь в акціях відомих громадських діячів, митців, корифеїв української сцени. "Хочеться підкреслити ще один, важливий з громадського боку факт, – писав "Промінь", – активну підтримку громадянством всіх національностей української школи. І це тоді, коли життя котить під прапором виразної громадської байдужості. Тим часом на українську школу дають росіяни (Одинець, Зарубін), євреї (Зільберфарб, Фрумін); несуть свою долю робітники (Центральне бюро профспілок, залізничники, мірошники, друкарі); солідно відгукуються кооперативи. ... Простежте за виставами протягом тижня і ви побачите, що як не одна, то дві вистави призначаються на збільшення шкільного фонду" [23].

Газета "Слово" за ініціативою читача Микитенка звернулася 31 жовтня до українців із закликом: "35 мільйонів українців, даючи по 1 карбованцю на рік, можуть утримати тисячі шкіл. Невже ви не дали ще того карбованця?" й розпочала збір пожертвувань. На шпальтах газети щоденно друкувалися списки благодійників, усього було названо 468 прізвищ. Найбільші пожертви поступили від громадян І. Терпила (1000 крб), В. Верховинця (500 крб), М. Прокоповича (500 крб).

Завдяки громадській ініціативі українські освітні установи змогли приступити до навчання. Першою розпочала навчальний рік 26 вересня 1-ша українська гімназія ім. Т. Шевченка. Усього ж число

¹Потребительское общество Юга России.

українських шкіл у місті скоротилося з 19 до 14, з яких було 5 гімназій. Навчальний процес в усіх київських школах через матеріально-побутові умови відбувався з великими ускладненнями. Катастрофічна нестача фінансів позначилася й на російській школі.

Частково відновила навчання українська вища школа. Для цього керівництву Українського національного університету (ректор Ф. Сушицький, професори Г. Павлуцький та О. Корчак-Чепурківський) довелося відвідати Ростов. У результаті університет отримав статус приватного вузу, що утримувався на недержавні кошти. Він знову ділив приміщення з університетом Св. Володимира, оскільки будинок військового училища, наданий йому у 1918 р., використовувався для потреб армії. На відміну від університету Св. Володимира, який так і не розпочав навчання студентів, український університет відновив його з середини жовтня. Заняття відбувались на історико-філологічному, юридичному та частково медичному факультетах. І хоч проходили вони у неопалених приміщеннях, проте студенти були налаштовані бадьоро [24].

Українська академія мистецтв також існувала як приватний заклад. Її фінансування взяло на себе ТШО. Заняття розпочалися 21 жовтня в новому приміщенні по Георгіївському провулку у трьох майстернях, передбачалося відкриття ще чотирьох майстерень. У списках студентів значилося 253 особи. Розпочалися заняття в українському відділі педагогічного (Фребелівського) інституту. Діяла Українська драматична школа з вечірньою формою навчання.

Важливу роль у житті киян відігравала церква. І хоч радянська влада демонструвала негативне ставлення до релігії та пропагувала атеїзм, ставлення населення до релігії не змінилося. Керівництво Київською єпархією здійснював спочатку єпископ Назарій, 30 вересня його заступив митрополит Антоній, відомий українофоб та антагоніст української церкви. 16 вересня відновила свою діяльність Єпархіальна рада. Стоячи на сторожі "єдиної неділимої Росії", керівництво Київської єпархії розпочало відкриту боротьбу з українським церковним рухом. Проголошена законом Директорії 1 січня 1919 р. Українська автокефальна церква не була визнана Російською православною церквою. Але за радянської влади у Софійському та Микільському соборах, а також в Андріївській церкві відбувалося українське богослужіння. Тепер церковна влада вирішила повернути храми їх попередньому причту. Єпископ Назарій звернувся листовно до губернатора з проханням припинити у згаданих церквах службу Божу українською мовою.

26 вересня до Андріївської церкви прибув поліцейський чин, який змусив парафіяльну раду дати підписку, що надалі богослужіння буде

вестися церковнослов'янською мовою. Коли парафіяни наступного дня зібралися на вечірню службу, їм було про це повідомлено. Залишивши храм, віруючі влаштували імпровізоване богослужіння біля нього. Скандальна подія привернула увагу сторонньої публіки, зібралося багато людей. Частина, налаштована антиукраїнські, ляла "сепаратистів" і "мазепинців". Але в українців знайшлося й достатньо симпатиків. Люди обурювалися: "Євреям вільно молитися, як хочуть, штунді вільно, а православним українцям – не вільно!" Більшість публіки була на боці українців й вважала, що подібні дії церковної влади штовхають українців до сепаратизму [25].

Незважаючи на заборону, богослужіння українською мовою не припинялися. Наприкінці вересня церковна влада розпочала слідство, відсторонивши від служби священиків і дияконів В. Липківського, Н. Шараєвського, М. Ольшевського, П. та І. Тарнавських, С. Пилипенка, М. Грушевського, О. Дурдуківського, А. Нездельницького, Ф. Гаркавенка, С. Хрипка. Їх звинуватили у непокорі єпископській владі та рішенню Всеукраїнського церковного собору – проведенні служби українською мовою. Аргумент, що вони керувалися волею народу, був визнаний духовним начальством "цілком неспроможним". Згідно до канонічних правил покарання передбачало позбавлення сану. Поки ж священикам заборонялося служити, в надії, що вони розкаються [26]. Священники не розкаювалися. Слідство тягнулося мляво більше місяця, але жодних висновків не дійшло. Конфлікт навколо українських парафій викликав обурення й палкі дебати серед членів Київського релігійно-філософського товариства. Думки науковців розділилися, частина членів товариства підтримала українців.

На численні вимоги парафіян та громадських організацій влада змушена була дозволити з 11 жовтня українську службу у Макаріївській церкві Софійського собору, яка виявилась надто малою, щоб вмістити усіх віруючих. У жовтні була утворена Об'єднана рада українських парафій. Вона визначила найближчі цілі і завдання, виконання яких вже йшло повним ходом: переклад служб божих і складання збірників промов; розвідки з історії української церкви; складання популярних книжок релігійно-морального змісту, підручників для шкіл, переклад богословської літератури; видання всіх зазначених творів; організація українських парафій, утворення кадрів духовних осіб для українських причтів, заснування релігійно-просвітницьких товариств [27]. Завдяки клопотанням ради з 7 листопада було дозволено службу у більш просторій Теплій церкві того ж Софійського собору. І хоч у церквах, де раніше служили українці – Микільському соборі та Андріївській церкві – тепер на вечірню службу приходило не більше 10–15 осіб, їх так і не повернули українській громаді.

Попри загальні негаразди, українська громадськість Києва не перебувала у стані відчаю й бездіяльності. "Єдине, в чому ми можемо позаздрити українцям – це їхньому бадьорому, безжурному настрою, який так різко відрізняється він панічного настрою київського обивателя" [28], – відзначали російські газети вже після спроби більшовиків захопити місто. Загальний тон української преси також був більш конструктивним порівняно з російською.

Трохи згодом ті ж газети "Молва", "Объединение", "Вечерние огни" констатували, що в українських колах після періоду суму знову починається підйом настрою і життєдіяльності. "Відкритою політичною діяльністю українці в Києві, звісно, не займаються, – писали "Вечерние огни", – але "Українбанк", "Дніпросоюз" та ін. кооперативи перетворились на маленькі клуби, де українці збираються, балакають рідною мовою, обговорюють політичні і громадські новини. Велику увагу українці приділяють релігійним питанням" [29].

Російське громадське й культурно-мистецьке життя після того, як місто пережило напад більшовиків, поступово занепадало. Припинили вихід газети "Киевский курьер" та "Объединение", місто залишали відомі актори, співаки, театральні режисери. Виїхав до Харкова цирк "Чинізеллі". Натомість, у жовтні-листопаді активізувалося українське культурне життя. 23 листопада був відкритий театральний сезон колективом драматичних акторів колишнього Державного театру, який тепер називався театр ім. Т. Шевченка. Його очолили режисери О. Загаров та Г. Юра, серед акторів були Г. Борисоглібська, В. Барвінок, Л. Гаккебуш, Н. Дорошенко, А. Залєвська, М. Заньковецька та ін. Театр відновив свій попередній класичний репертуар [30].

За ініціативи оперних співаків був організований Український вокальний ансамбль на чолі з К. Стеценком, який складався з хору (15 осіб) та кобзарської капели (6 осіб). Зразком для нього слугувала Державна капела О. Кошиця, створена за Директорії для поширення й пропагування українського мистецтва. В репертуарі передбачалася музика українських композиторів, в кобзарської капели – думи, марші, кантати. Ансамбль збирався вести концертну діяльність, а згодом також планувалася подорож до Західної Європи.

Продовжували діяти українські видавництва. Зокрема, товариство "Друкарь" випустило серію з 10 малюнків відомих українських художників на поштових картках, які були надруковані у Бельгії. Під редакцією В. Модзалєвського, за участю К. Широцького, М. Біляшівського, Д. Щербаківського готувалося 2-томне велике видання "Український старовинний портрет" [31]. 18 листопада був затверджений статут кооперативного видавничого товариства "Культура", яке спеціалізува-

лося на виданні підручників, а також шкільного приладдя, малюнків, іграшок для потреб української школи [32].

У кінцевому підсумку зазначимо, що українці разом з усіма мешканцями Києва вітали Добровольчу армію як визволительку від більшовиків, але, зважаючи на ідеологію та політичний курс білої влади, не стали її прихильниками. Політику білих вони оцінювали цілком об'єктивно, тому ілюзії щодо неї швидко розвіялися. Українці Києва змогли протиставити відверто антиукраїнському режимові громадську ініціативу, завдяки якій українське життя у місті тривало. Звичайно, про політичну діяльність, пропагандистські акції не могло бути й мови, національне життя обмежувалося культурно-освітньою сферою. Свою доволі активну громадську роботу українські кола спрямували на підтримку освіти й культури, яким політика білої влади загрожувала занепадом. Завдяки цьому українська освіта утримувалася на громадські кошти, діяли видавництва, театри, хоріві колективи тощо. За часів революції певні трансформації відбулися у суспільній свідомості. Національні домагання українців частина російської громадськості тепер вважала цілком справедливими.

Література

1. Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний / А. Гольденвейзер // Архив русской революции : в 22 т. – М., 1991. Т. 6. – 1991. – С. 259.
2. Процик А. Російський націоналізм і Україна в добу революції і громадянської війни / А. Процик // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К. : Інститут історії України, 2002. – С. 37.
3. Киевская жизнь. – 1919. – 25 августа (9 сентября).
4. Там само. – 11 (24) жовтня.
5. Україна. – 1919. – 19 вересня.
6. Киевская жизнь. – 1919. – 27 августа (9 сентября).
7. Промінь. – 1919. – 21 вересня (4 жовтня).
8. Киевская жизнь. – 1919. – 17 (30) сентября.
9. Промінь. – 1919. – 2–9 (15–22) грудня.
10. Там само. – 19 жовтня (2 листопада).
11. Рада. – 1919. – 3 (16) вересня.
12. Промінь. – 1919. – 14 (27) вересня; 19 вересня (2 жовтня).
13. Слово. – 1919. – 10 (23) вересня.
14. Киевская жизнь. – 1919. – 10 (23) сентября.
15. Слово. – 1919. – 13 (26) вересня.
16. Промінь. – 1919. – 17 (30) вересня.
17. Киевская жизнь. – 1919. – 16 (29) сентября; Слово. – 1919. – 15 (28) жовтня.

18. Слово. – 1919. – 26 жовтня (8 листопада).
19. Рада. – 1919. – 6 (19) вересня.
20. Киевская жизнь. – 1919. – 1 (14), 6 (19) вересня; Промінь. – 1919.
–17 (30) вересня.
21. Киевская жизнь. – 1919. –12 (25) вересня.
22. Слово. – 1919. – 24 жовтня (8 листопада).
23. Промінь. – 1919. – 2–9 (15–22) грудня.
24. Слово. – 1919. – 13 (26) листопада.
25. Промінь. – 1919. – 14 (27) вересня, 17 (30) вересня.
26. Там само. – 18 вересня (1 жовтня).
27. Промінь. – 1919. – 18 (31) жовтня.
28. Вечерние огни. – 1919. – 28 сентября (11 октября).
29. Там само. – 12 (25) октября.
30. Слово. – 1919. – 17 (30) листопада).
31. Промінь. – 1919. – 1 (14) листопада.
32. Слово. – 1919. – 9 (22) листопада.